

„OTT, AKKOR ÉS ÚGY...”

Tóth Ilona kivégzésének 50. évfordulójára a híressé vált medika történetéről az eddigieknél jóval vaskosabb tanulmány jelent meg. A Magyar Nemzet riportere így mutatja be a kötetet: „Véget érhet a Tóth Ilona személye körüli vita, amely a kivégzése óta eltelt ötven évben, különösen a rendszerváltás óta, újra és újra fellobban. Kiss Réka és M. Kiss Sándor történészek könyvükben hatévi kutatómunka után minden kétséget kizáróan bebizonyítják: az a brutális gyilkosság, amellyel a medikát kirakatperében vádolják, ott, akkor és úgy, ahogy a peranyagban szerepel, nem történhetett meg.”¹

M. Kiss Sándor ezt nyilatkozta: „Amikor elkezdjük kutatni az ügyet, semmit nem zártunk ki. Végül is az, hogy egy ellenállóbázison elfognak egy kémet, akit önvédelemből megölnék, nem olyan képtelen eset egy forradalomban, hiszen ez nem kártyaparti, ahol glaszékesztyűben ülnek az urak és licitálnak egymásra. A forradalom néha kemény, véres valóság, és megvan az önvédelmi joga. Ezért nem lepődünk volna meg, ha a kutatások végén arra a következtetésre jutunk, hogy az eset megtörtént... – de nem történt meg.”² A recenzens viszont igen csak meglepődött volna. A kötet egésze pedig teljes mértékben M. Kiss interjúrészletét cáfolja.

A KOLLÁR-ÜGY

Az „ott, akkor és úgy nem következhetett be” megállapítást a szerzőpáros több helyen is hangsúlyozza.³ Ebben az 500 oldalas, a legkisebb részletekre is kitérő opuszban a szerzők szinte minden állításukkal e tétel bizonyítását akarták elérni. Véleményem szerint sokkal szerencsésebb kiindulópont lett volna, ha elsősorban – és nem csak mellékesen – a Péterfy

Sándor utcai kórházban és vonzaskörében történt politikai ellenállás történetének rekonstrukciójára irányult volna ez a hatalmas munka. A fontosabb kutatási eredmények megtalálhatók a politikai (és részben a fegyveres) ellenállás tárgykörében – amelyről eddig még nem jelent meg ehhez hasonló alapos tanulmány –, ebben a formában azonban kevésbé követhetők a történések.

A fő kérdés, hogy az alaptétel (a Tóth Ilona és társai-per ítéletének állításai „ott, akkor és úgy nem történhetek meg”) mire vonatkozik. Jelentéktelen momentumokra-e, vagy a Kollár-ügy lényegére? (Vagyis arra a problémára, hogy a medika és két társa megölt-e egy embert, avagy koncepciók alapon ítélték mindhármukat halálra.) Mindkét típusra bőven van példa e terjedelmes opuszban. E vitának csakis a Kollár-ügy lényegét illetően van értelme. Mert ha semmilyen konkrét bizonyítékunk nincs arra, hogy a hatóságok műpert rendeztek, ellenben számos adattal, forrással igazolni lehet a per fő állításait, vajmi csekély jelentőségűek azok a részletkérdések, amelyek ma már úgysem rekonstruálhatók.

A szerzőpáros – szinte az első oldaltól az utolsóig – rendkívül lelkiismeretes „pótnyomozást” folytat Tóth Ilona ártatlanságának védelmében. Elismerésre méltó precizitással mutatják fel az ellentmondásokat (vagy az annak látszó problémákat), a legapróbb momentumok sem kerülnek el figyelmüket.⁴

Az eddig megjelent tanulmányokhoz képest a kötet legjelentősebb novuma annak az iratnak a felhasználása volt, amely Tóth Ilona ügyvédje, Kardos János hagyatékából került elő. A szerzők nagy tisztelettel írnak Kardosról, és korrektül idézik az általa leírtakat, amelyek azonban teljes egészében ellentétesek a per koncepció elméletével, vagyis az általuk (is)

képviselt Tóth Ilona-történettel. „A közvélemény sokáig abban a meggyőződésben élt, hogy az egész romantikus emberölési kísérlet kitalált dolog, és Tóth Ilona meg a társai csak kényszer hatása alatt tették meg és tartották fent a részleges vallomásukat. Ez a közhiedelem alaptalan. Az emberölés megtörtént, a beismert részletek a valóságnak megfelelnek, csak arról a lényegről van elterelve a figyelem, hogy arra az emberi szempontra mutatok rá, hogy a kémnek, mielőtt felismerték vagy felismerni vélték, kétségtelesenül meg kellett halnia. Ebben a jelenlevők egyetértenek. Tóth Ilona is.”⁵ Kardos – ahogy a kötetben fellelhető idézetekből egyértelműen kiderül – mindezek ellenére nagyon is szimpatizált Tóth Ilonával.

„...Kardos János [ügyvéd] utalásai, félmondatos megjegyzései egy további szempontra is felhívják a figyelmet: a per vezetése során mindvégig leplezett, az elérhető dokumentumokban egy az egyben nem tükröződő, de a háttérben meglévő súlyos politikai motivációkra” – írják a szerzők,⁶ akik valószínűleg túlságosan is az olvasók sejtetések iránti fogékonyságára hagyatkoznak.

VOLT-E KÜLSŐ BEAVATKOZÁS?

Térjünk vissza a Kollár-ügy vizsgálatára. A szerzőpáros kénytelen elismerni, hogy a gyanúsítottak (Tóth, Gyöngyösi, Gönczi és a fiatalokú Molnár József) a vizsgálati, az ügyészégi és a bírósági szakaszban többszörösen elismerték tettüket.⁷ Igyekeztek forrásokat találni arról, hogy a vallomásokat kényszerből tették. Az eredmény azonban meglehetősen csekély: „A vizsgálótiszt másképpen gépelte le a vallomáso-
mat, mint ahogyan én mondtam. Nem mertem ellenszegülni, mert féltém” (Molnár József). „Rendőrségi jegyzőkönyvbe a vallomásomat másként vet-
ték be – más megfogalmazással –, mint ahogyan én elmondtam” (Tóth Ilona). „Eddig azért nem tettem észrevételt, mert elégségesnek tartottam, hogyha a bíróságon elmondom. Az ügyészégen nem is kérdezték, és nekem nem is jutott eszembe” (Gönczi).⁸ Aki kutatja az '56-os pereket, igen gyakran olvashat ehhez hasonló vallomásrészleteket. Ezek a legkevésbé sem jelentik a vallomások kikényszerítését.

A vádlottak azt is tagadták, hogy az eljárás alatt bántalmazták volna őket (Gönczi azt is vallotta, hogy a szovjet katonák megverték, elfogásakor⁹). Arra vonatkozóan sincs egyetlen adat sem, hogy Tóth Ilonának közül bármelyiküket is valamiféle tudatmódosító vagy másféle gyógyszerrel kezelték volna.¹⁰

Ezt el is ismeri a szerzőpáros: „A verést, gyógyszeres kezelést igazoló, arra utaló dokumentumok hiányából [...] önmagában nem következik, hogy valóban nem történt külső beavatkozás.” Következtetésük: „Így a jelenleg rendelkezésre álló iratok alapján ezt a kérdést egyértelműen eldönteni nem lehet.”¹¹ Konkrét fogódzó hiányában a szerzőpáros kénytelen kevéssé bizonyítható állításokat tenni: „...azoknak körében, akik Tóth Ilonát ismerték, illetve a pert nyomon követték, mind a mai napig egyaránt szívósan él az a meggyőződés, hogy Tóth Ilona súlyos fizikai, illetve pszichés bántalmazások következtében tört meg.” Azok közül, akik benne voltak az ügyben, vagy közelről látták, senki sem támasztja ezt alá. Ezt követően a Jobbágyi Gábor-féle „néma talp” (gumibotozás) jelenséget említik,¹² amely szintén nem bizonyított – a legcsekélyebb mértékben sem.

Dr. Nyíró Gyula és dr. Juhász Pál a szerzők által is idézett orvosi szakvéleményében ezt írta (1957. II. 22.): „Mégis könnyen lehetséges, hogy a vádlott [Tóth Ilona] vallomása a maga egészében, minden részletében nem felel meg a valóságnak, ami nem tudatos ferdítés, hanem utólagos emlékezet hamisulás. Sokszor teszi a vádlott vallomása azt a benyomást, hogy nem védekező jelleggel, sokszor még saját ártalmára is logikusnak igyekszik feltüntetni a heveny indulatban, külső és belső készítés szinte ellenállhatatlan hatására elkövetett bűncselekményt.” A szerzőpáros azt a következtetést vonja le a két orvos mondataiból, hogy „a maguk eszközeivel igyekeztek odatenni a kérdőjelet Tóth Ilona beismert vallomásainak valóságtartalma mögé.”¹³ Csak épp arra nem tettek utalást „a maguk eszközeivel”, hogy Tóth Ilonát bántalmazták vagy gyógyszerelték volna.

Kardos János ügyvéd ezt írta visszaemlékezésében: „Hogy ennek a bőséges beismerő vallomásnak mi volt a kiváltó oka, megállapítható nem volt, nem is

kutatta senki! Lehet, hogy Tóth Ilonka tisztalelkűsége, de az is lehet, hogy más!” Természetesen nem tudhatjuk, hogy mit jelenthet ez a kitétel: „lehet, hogy más.”¹⁴ Kardos a visszaemlékezését nem a nyilvánosságna szánta, és – ahogy egyes részletekből kiderül – meg merete volna írni,¹⁵ ha tudomása lett volna arról, hogy Tóth Ilonát bármilyen formában bántalmazták. Márpedig miért ne lett volna róla tudomása?

A szerzőpáros joggal írja, hogy a bírósági tárgyaláson a „vádlottak egymás után rögzített mondatai gyakran nem alkotnak koherens szöveget”. Csak hát éppen a klasszikus sztálinista műperekben alkotnak koherens szöveget „a vádlottak egymás után rögzített mondatai”.

„Ha megnézi az egyetemista Tóth Ilonát és azt a fotót, ami a tárgyaláson készült róla, láthatja, hogy egy beesett, megszenvedett, összetört arc néz magával szembe” – mondta M. Kiss Sándor a Magyar Nemzet riporterének.¹⁶ Ez bármelyik fogoly arcképeinek összevetésében megállapítható, sőt pl. Angyal István vagy Iván Kovács László esetében még szembe tünőbb.

A szerzők szerint Tóth Ilona félt vizsgálójától, Szentgáli Istvántól, és Kelemen Endre bírósági orvostól.¹⁷ Ez teljesen megalapozatlan állításnak tűnik. A rendelkezésünkre álló források alapján ki lehet jelenteni, hogy Tóth nem félt semmitől. Ő még az utolsó szó jogán is mert beszélni az igazságtalanságról: „Anyám itt van most a tárgyaláson, és arról értesültem, hogy az én ügyem miatt az állása is veszélyben forog. Ez nekem nagyon fáj, mert nem igazságos, hogy az ártatlan is bűnhődjön a bűnösért.”¹⁸

Vannak még apró momentumok, amelyekben a szerzőpáros lehetőséget lát állításának megerősítésére. Ezek azonban talán még az eddigieknél is kevésbé bizonyító erejűek.¹⁹ A fenti felvetések feltűnően csak Tóth Ilonával kapcsolatban szerepelnek e tanulmányban, akárcsak a korábbiakban. Az, hogy esetleg Gyöngyösinek is verték volna a talpát, vagy hogy Gönczit is tudatmódosító gyógyszerrel kezelték, fel sem merült.²⁰

Összefoglalva: ha fizikai és pszichikai kényszerítésre utaló levéltári forrás nem bukkant fel, ha a per-társakkal, börtöntársakkal készült rendszerváltás

utáni interjúban sincs ennek semmi nyoma, ha nem írt erről Kardos János ügyvéd sem, akkor viszonylag nagy biztonsággal leszögezhetjük: a vádlottakat nem érte ilyen sérelem.

A VIZSGÁLAT HIÁNYOSSÁGAI

A szerzőpáros joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy a peranyag egyes részei nem maradtak fenn.²¹ A dátumbeli és más elírásokat a szerzőpáros a hatóság tudatos manipulációjának tartja,²² akárcsak a szervek részéről megmutatkozó felszínességet, lényegesebb és teljesen jelentéktelen kérdésekben egyaránt. Se szeri, se száma e kötetben a nyomozókat, bírákat ért megalapozott bírálatoknak. Csakhogy az ebből adódó következtetések rendre légből kapottak. Az ilyen vétségek tömegesen fordultak elő az '56-os perekben, különösen a megtorlás kezdeti szakaszában. A nyomozó szervek 1956. november 4-e utáni siralmas állapotáról a szerzőpárosnak pontos ismeretei vannak, e téma külön fejezetet is kapott a kötetükben.²³

„A Tóth Ilona-per tárgyalása során is több, gyanús személyek elfogásáról, kihallgatásáról, sőt meggyilkolásáról szóló tanúvallomás született” – írják. „Ezeket azonban a per során nem tisztázták.”²⁴ Nyilvánvalóan tisztázódott a hatóságok előtt, hogy a Domonkos utcai kórházban a politikai ellenállásnak nem volt több áldozata, még ha e tisztázás fázisait nem is követhetjük a dokumentumokban. E kötetben, facsimilében az is olvasható, hogy „[...] Angyal István 40 cm³ morfium injekciót adagolt, és úgy gyilkolta az elvtársakat. Ez az Angyal röpcédulákat is gyártott a Péterfy S. utcai kórház pincéjében.”²⁵ Ezenkívül: „...a Péterfy S. utcai kórházban feltehető, hogy sok szovjet tiszt és katona lett kivégezve [...] injekciókkal, és a holttesteket eltüntették a gyilkosok...”²⁶ Mindezekből látszik, milyen szinten állt a nyomozás ekkoriban: a szervek kénytelenek voltak mindenféle bárgyú mendemondákra hagyatkozni. Képtelen állítás az, hogy a nem tisztázott tartalmú vallomásoknak „a tárgyalás során csupán annyi szerepük maradt, hogy a sok szálon futó per a kívülállóak számára nehezebben érthetővé, áttekinthetővé váljék”.²⁷

„Polgár Erzsébetnek [Kollár István állítólagos menyasszonya] a különböző időpontokban felvett vallomásai nem egyeznek olyan kérdésekben sem, amelyeket már az 1957-es per idején is tisztázni kellett volna” – írják a szerzők.²⁸ Polgár vallomásrészletei gyakran ismétlődnek a kötetben, sőt egy fejezet róla szól.²⁹ Polgár valóban fontos tanú volt, kétségtelenül bőven vannak ellentmondások az általa elmondottakban. De sehol sincs arra bizonyíték, hogy ez bármiféle koncepciót szolgált volna. Ugyanilyen megalapozatlan következtetésekre jutnak Toracz Sándor esetében is: „...sem a nyomozati szakban, sem pedig a bíróságon, a Tóth Ilona-ügy folyamán Toracztot nem hallgatták ki, hisz »kényelmetlen ellentmondások« kerülhettek volna felszínre a vallomása során.”³⁰ (Toracz egy ellenálló csoport vezetője volt, e csoport tagjai vitték át Kollárt, spicligyanús fogolyként a Domonkos utcai kórházba.)

A szerzőpáros azt is felveti, hogy „egyáltalán nem kizárt, hogy a Tóth Ilona-pernek – akárcsak Dudásék perének – »koordinátáit és elvárt eredményeit« Szerov nyomozói határozták meg”. Közismert, hogy a megtorlás első szakaszában fontos szerepet játszottak a szovjet nyomozók is. Ma már ismert, hogy 1956. november 30-án Malenkov vezetésével a szovjet vezetők – Szuszlov, Arisztov és Szerov – tárgyalást folytattak Kádárral, valamint Münnichhel, és „egyetértettek” abban, hogy 6-8 veszélyes ellenforradalmárt azonnal hadbírószág elé kell állítani, mivel e testületnek jogában áll gyors halálos ítéleteket hozni a „szocialista törvényesség” jegyében. „A magyar elvtársak Szerov elvtárs segítségével” többek között Dudás Józsefet jelölték ki, Tóth Ilonáék közül senkit.³¹ Nem véletlenül, hiszen a forradalomban ismertté vált személyiségek közül választottak. De a szerzők felvetése egyébként sem releváns: a Dudás-per sem lehet koncepciósnak nevezni.³²

AZ ÁLDOZATTAL KAPCSOLATOS KÉRDÉSEK

A szerzőpáros a Kollár István személyével és halálával kapcsolatos tisztázatlanságokat is hosszú oldalon át elemzi. Az alapos kutatásnak itt is ugyanaz a

célkitűzése, mint az eddigiekben: minél több kérdőjel felmutatásával próbálják hitelteleníteni az egész „Kollár-ügyet”.

A szélesebb értelemben vett tárgykörhöz nem egy, hanem két Kollár István tartozik, bár ez még mindig eggyel kevesebb, mint öt évvel korábban.³³ A két Kollár István összemosásának kísérlete azonban nem verbális eszközökkel, hanem az illusztrációk – facsimile-dokumentumok – nagyszámú felhasználásával történt.³⁴

A történet egyik fontos szereplője „Colos” is, akit még most sem tudunk azonosítani. Természetesen e kötetben is szó esik róla: „Colos személye azért is érdekes, mert állítólag ugyanaznap vitték be a Domonkos utcába, mint Kollár Istvánt, csupán a hivatalos verzió szerint Colos kihallgatására délelőtt, míg Kolláréra délután került sor. [...] Olyan [1958-as] vallomás is található, amely szerint Kollárt délelőtt vitték be a női szállásról a Domonkosba.” Ebből a szerzőpáros erre a következtetésre jut: „E vallomás tükrében még Colos és Kollár azonossága sem zárható ki.”³⁵

Márpedig Kollárról fennmaradt annyi dokumentum – amelyeket egyébként e kötet is bemutat –, hogy nem lehet kérdéses a személye. (Noha elfogadjuk a szerzőpáros állítását, miszerint a Kollár fennmaradó képein látható rendfokozatok mind különbözőek.³⁶) Egyetlen felvetés lehet csak, hogy ezeket a dokumentumokat és az azokkal kapcsolatos vallomásokat a hatóságok 1957 első hónapjaiban hamisan állították elő. Ez pedig – a szervek akkori lehetőségét ismerve, de egyéb más szempontból is – teljes képtelenség.

Gyakran ismétlődő probléma az áldozat azonosításával kapcsolatos levéltári hiányosságok kérdése.³⁷ „Kollár István közeli hozzátartozói egybehangzóan azt vallották, hogy azonosították a halottat, a későbbiek során Kollár Istvánként elkönyvelt holttestet valójában senki nem azonosította.”³⁸ Ez igazolhatatlan és valószínűtlennek tűnő állítás. Talán helyesebb lett volna azt írni, hogy a holttest azonosításáról nem maradt fenn dokumentum. Hiszen a hozzátartozók egybehangzó vallomásai sokkal inkább az állítás tényszerűségére utalnak, mint hamisságára, aminek ez esetben semmi értelme nem lett volna.

Vári András, a sógor az 1957. III. 14-i tárgyaláson így vallott: „...december 22-e körül jártunk a bonctani intézetben, amikor is ott Kollárt felismertük.” A szerzőpáros számára ez nem elég meggyőző: „Vári összes vallomásának szövegét többször, részletesen tanulmányoztuk. Az az állítás, hogy »láttam Kollár holttestét«, az államvédelem törzsőrmesterének száját soha nem hagyta el. Vári fölöttébb óvatos volt.” Bak Istvánné, Kollár unokatestvére ugyanekkor viszont szerintük hamisan tanúskodott, mivel azt állította, hogy felismerte a hullát. Ugyanis: „a halott felismeréséről szóló jegyzőkönyv – amely még 1956 decemberében történt – még csak a fényképről való felismerést tartalmazta.” Ez is teljesen abszurd állítás. Nyilván sokkal valószínűbb, hogy elveszett egy felismerési jegyzőkönyv (vagy pontatlanul írták le az 1956. decemberi vallomást), mint az, hogy Bakné ennyire értelmetlen módon és ennyire könnyen ellenőrizhető kérdésben tett volna hamis vallomást.

Egyébként Bak Istvánné vallomásrészlete jelenti a legnagyobb talányt az egész Kollár-ügyben: „Felismertem a hullát [Kollárt], ugyanis bal mutatóujja hegyét baltával levágta, ez volt az ismertetőjele.” Kétségtől érthetetlen, hogy Kelemen Endre bírósági orvos és Földes Tibor igazságügyi orvosszakértő észrevették Kollár ujján a nikotinszennyeződést, de az ujjcsontot nem. De még ebből sem következik az, hogy a per koncepció lett volna. Feltűnő még, hogy a Kiss–M. Kiss szerzőpáros – Jobbágyi Gáborral ellentétben – egyszer sem hivatkozik Tamáska Lóránt orvosra, aki szerint a vitatott holttest egyértelműen Kolláré volt.

A rendőrség a megtorlás kezdetén igen gyengén teljesített, ahogy erről már volt szó. Nyilván csakis ennek tudható be, hogy a nyomozó hatóságokhoz már három jelentés is befutott a Kollár-ügyben, és mégis csak azt követően két hét múlva keletkeztek a beismerő vallomások.³⁹

A szerzőpáros a vallomásokban elhangzott dátumbeli eltérések kapcsán is felteszi a szokásos kérdőjeleket. Abból, „hogyan állítólago Kollár-gyilkosságot” az Élünk két szerkesztője közül Gáli József november 17-ére datálta, és abból, hogy Obersovszky

Gyula még kevésbé emlékezett az időpontra, vajmi kevés következik.⁴⁰

A lelkiismeretes kutatómunka mellett előfordul, hogy a szerzők látványosan félreviszik a történetet. Pl. egy tanúvallomás szerint „...a Landler J. u. 44. sz. I. emeletén meghalt egy öregebb ember, akit [...] a ligetben temettek el”. Erről a Domonkos utcai kórházban is tudomást szereztek, „éppen azon az éjszakán, amikor állítólag a Kollár gyilkosság történt”. Ebből a szerzőpáros az alábbi következtetéseket vonja le: „Az öregember haláláról a Domonkos utcai kórházban is tudtak, meglepő módon éppen azon az éjszakán, amikor állítólag a Kollár gyilkosság történt. [...] Kreitz István 1958-ban [...] tett vallomása szerint: »Megkérdeztem Tóth Ilonától és Gyöngyösi-től, hogy milyen vércseppek vannak a folyosón. Tóth

Ilona azt mondta, hogy egy öreg bácsi meghalt... látam, hogy egy ember agyon van verve és szurkálva. Ekkor nem ismertem meg Kollár Istvánt, akit egyébként ismertem a női szállásról.» Itt a szerzők tényként rögzítik, hogy „a holttest egy öreg emberé volt”. Milyen alapon? Azért, mert Kreitz ezt vallotta? Vagy azért, mert a közeli Landler Jenő utcában egy vallomás szerint meghalt egy idős férfi, amiről Tóth Ilonának is tudtak? A rekonstrukció-kísérlet még ennél is zavarosabb: a folytatásban a szerzőpáros megerősíti, hogy Kreitz ismerte Kollárt, ugyanakkor a lábjegyzetben arról írnak, hogy Kreitz „nyilván” egy másik „Kollár Istvánra célzott”, aki egyébként Angyal István munkatársa volt.⁴¹

Pedig leginkább a vallomásnak az a része feltűnő, hogy Kreitz látta volna a halott Kollárt. (Hogy vércseppeket látott a kórház folyosóján, önmagában még aligha maradt volna meg két év múltán is az emlékezetében.) Az eddigi források alapján egyértelműnek vehető, hogy a Kollár-ügy résztvevőinek sikerült észrevétlenül levinniük a holttestet. Nyilvánvaló, hogy másképp történtek volna a további események, ha tetten érik őket.

EGYÉB MEGJEGYZÉSEK

A kötet legelején a szerzőpáros fontos új kutatási eredményről számol be: Tóth Ilona nem 1957. június 27-én halt meg, ahogy ez a kivégzéséről készült jegyzőkönyvben olvasható – és ahogy ezt én is átvettem –, hanem június 28-án, reggel 6 óra 48 perckor. Ezt bizonyítja a Fővárosi Bíróság pecsétjével ellátott értesítés is, amely erre a dátumra rendelte el a halálbüntetés végrehajtását, valamint a halottvizsgálati bizonyítvány és a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságához tartozó bejegyzés is.⁴²

A szerzők szerint a kivégzésről készült jegyzőkönyv aláírói: Zalai Miklós (a népbírói tanács elnöke nevében), dr. Szabó Endre (az országos börtön orvosa), Molnár György (ügyész) és Tihanyi Miklós (országos börtönparancsnok) okirat-hamisítást követtek el. Ennek a megállapításnak akkor volna értelme, ha bizonyítani is tudnák, hogy ez miért állt volna érdekükben. De nyilván nem okirat-

hamisítás volt ez, hanem figyelmetlenség. Ez az érzelmi alapú történetírás jellemző a mű egészére: teljesen érthető az antipátia Tóth Ilona kivégzőivel szemben, de a tudományosság érdeke azt kívánná, hogy ez ne látszódjék ennyire.

Ugyanez elmondható Tóth Ilona kihallgatójával, Szentgáli Istvánnal kapcsolatban is, akiről a szerzők teljes körű kutatást végeztek.⁴³ Írják, hogy az „ellenség gyűlöletével eltelve” kíméletlenül bánt a foglyokkal, így Tóth Ilonával is. Később azonban az is kiderül, hogy ő javasolta hét fogságba került „ellenforradalmár” szabadon bocsátását,⁴⁴ ám az addig bemutatott egyöntetűen negatív ábrázolás egy cseppet sem módosul.

Néhol a szerzők eltorzítják a szövegek jelentését. Például: „Egy alkalommal az Üllői úton a vöröskeztes karszalagot levettem a karomról, felmentem az egyik háznak a lakásába – előzőleg egy kislánytól kértem egy kézigránátot –, a gránátot egy szovjet harckocsira dobtam, hogy mi történt, nem tudom” – idézik Tóth Ilonát, valamint ügyvédjét, Kardos Jánost is, aki mindezt hasonlóképpen írta.⁴⁵ Ám az ő interpretációjukban (következő bekezdés) a harckocsi felrobbantását tényként veszik, holott ez nem vehető ki a szövegekből. Néhány sorral lejjebb pedig már azt írják, hogy „Tóth Ilona saját vallomása szerint felrobbantott egy harckocsit”... Márpedig ilyen vallomást – a ránk maradt dokumentumok szerint – Tóth nem tett. Tekintve, hogy társa, Jakabffy Ernő nem datált szóbeli közlésében nem emlékezett erre az epizódra, ezt a harckocsi-epizódot Tóth és Kardos közlése ellenére elveti. Később⁴⁶ arra a következtetésre jutnak, hogy ezt a hatóság eszelte ki. Ezt részben azzal magyarázzák, hogy e történetnek nincs nyoma a nyomozati szakaszban (bár több helyütt hivatkoznak arra a tényre, hogy hiányosan maradt ránk a peranyag), másrészt azzal, hogy a terror fokozásával újabb súlyos büntetési tételt akaszthassanak rá. Spekulatív érvelés, bizonyíték nélkül. Ilyen jellegű hatósági betoldással egyetlen ’56-os perben sem találkoztam. Tóth Ilona vallomásrészlete a valóságon alapul, teljesen beleillik az ország függetlensége iránti elkötelezettségének másutt is tapasztalható megnyilvánulásába.

A szerzőpáros felveti annak a lehetőségét, hogy november 19-én, a Domonkos utcai kórházban történt razzianál (amikor – röpcédulázással – Tóth Ilona is lebukott) a hatóságok előre berendezték a helyiséget.⁴⁷ Ezt a recenzens teljes képtelenségnek tartja.

A szerzők részletesen foglalkoznak a rendszerváltás utáni semmisségi törvények történetével és a Tóth Ilona-ügyben benyújtott per-újrafelvételi kérelmekkel, amelyeket az illetékes bíróságok – továbbra is köztörvényes bűncselekménynek minősítve az ügyet – elutasítottak. Erős politikai nyomásra elkészült a 2000-es (CXXX.), negyedik semmisségi törvény („Lex Tóth Ilona”), amelynek értelmében a semmisséghez elég volt, hogy az akár közbűntényes cselekmény a forradalommal, illetve harci cselekménnyel összefüggésbe hozható legyen. Ez voltaképpen burkolt beismerése annak, hogy a Tóth Ilona és társai-per koncepciók minősítése nem tartható.⁴⁸

A kötet terjedelmes volta főleg az alapos feltáró munkából adódik, de számos idézet, megállapítás ismétlődik a műben, néhol többször is. (Például a halott azonosításával kapcsolatos közlendők a 262., 269., 315., 473. oldalon ismétlődnek.) A gondos szerkesztői munka hiánya a tárgyi hibákban is megmutatkozik (Például: „Gyöngyösi szülei 1943-ban bombázás következtében meghaltak.”⁴⁹ – 1943-ban még nem érte bombatámadás az országot.) Úgy tűnik, korrektorra nem teltt: bántóan sok sajtóhibára bukkanhatunk. Ezek jelentős része a helyesíró program használatával kiküszöbölhető lett volna. A kötet végén hiába keresnénk a forrásjegyzéket, a felhasznált irodalmat, a névmutató pedig talán még inkább hiányzik.

ÖSSZEGZÉS

E kötet végigtanulmányozása után sem látok indokot, hogy a Kollár-ügy kapcsán korábbi véleményemet (amelyet a kötetemben, illetve e folyóirat hasábjain ismertettem⁵⁰) megváltoztassam.

Továbbra sincs semmilyen adat arról, hogy bárki, bármi módon konstruálta volna a pert. Teljes mértékben irreális, hogy mindazok a következtetések, amelyeket a Kiss–M. Kiss szerzőpáros több-

nyire jogosan felvet, egy előre eltervezett koncepciók eljárás meglétére utalának.

A Tóth Ilona és társai ellen lefolytatott per semmiben sem hasonlít a rákosista perek fekete-fehér jellemábrázolására, abszurd textusára. Már csak a vádlottak nagyon is életszerű vallomásait sem lehetett volna – főleg ilyen rövid időn belül – összeállítani.

Továbbra is aktuális maradt még – többek között – az a kérdés, hogy miért ártatlan embereket akartak mindenáron elítélni, amikor az ország tele volt „veszélyes ellenforradalmárokkal”?⁵¹

A szerzők szerint: „...kétségtelenül sok igazságot tartalmaz” az a megállapításom, hogy „...természetesen csak a legismertebb személyiségekkel szemben koholtak vádakat”.⁵² Ellenpéldának Gulyás Lajos református lelkész sorsát említik, akivel szemben hamis vádak alapján hozták meg a halálos ítéletet. Gulyás ügyét még nem kutattam kellő alaposággal ahhoz, hogy ebben állást foglalhassak. Annyit azonban mindenképpen meg lehet állapítani, hogy a 38 éves lelkész a környezetében jóval „fajsúlyosabb” személyiség volt, akiről könnyebben elképzelhető, hogy a hatalom mindenáron meg akart tőle szabadulni.

A Kollár-ügyet csak hallomásból ismerő egyetemi társak, mint például Iván László professzor – érthető okokból – mindig is koncepciók eljárásra gyanakodtak. Mint e kötetből kiderül, „Bacsó Péter és Makk Károly filmrendező, akik a per alakulását a tárgyalóteremből is figyelemmel kísérték, a tárgyalást színjátéknak tartották”.⁵³

Az ügyben érintett személyek közül azonban senki sem állította azt, hogy koncepciók volt Tóth Ilona és társai pere. Mint említettük, a három tettes közül egyikük sem cáfolta Kollár likvidálását, de a periratokban sincs egyetlen konkrét utalás sem arról, hogy koholt vádakkal ítélték volna el Tóth Ilonáékat. Társuk, Molnár József a rendszerváltás után az ügy lényegét tekintve ugyanúgy rekonstruálta az eseményeket, mint 1956–57-es vallomásaiban.⁵⁴ A többiek, akiknek több-kevesebb részük volt a történetben (vádlott-társak: Gáli József,⁵⁵ Obersovszky Gyula,⁵⁶ Tóth Ilona korábbi ismerőse, Bagó Gyula⁵⁷), és akiknek a börtönben volt értesülésük (Lichtenstein

Sándor,⁵⁸ Krassó György,⁵⁹ Eörsi István⁶⁰) hasonlóképpen idézték fel az eseményeket. E kötetből kiderül, hogy a Domonkos utcai kórházban működő politikai ellenállás egyik résztvevője, Drucker Edina sem beszél koncepció perről – vele M. Kiss Sándor készített interjút.⁶¹ Mint láttuk, Tóth Ilona ügyvédje, Kardos János – akinek álláspontja különösen fontos – határozottan állította, hogy műperről szó sem lehet. Tóth Ilona legközelebbi hozzátartozói, édesanyja⁶² és féltestvére⁶³ sem tartotta kreálnak a pert.

Kiss Réka – M. Kiss Sándor: A csalogány elszállt. Tóth Ilona tragikuma. Budapest, Kairosz Kiadó, 2007, 504 oldal, 4900 Ft.

JEGYZETEK

- 1 Sashegyi Zsófia: Kivégzés hamis tényállítás alapján. *Magyar Nemzet*, 2007. IV. 18., 5. o.
- 2 Uo.
- 3 484., 494. o. és másutt.
- 4 A 67. oldalon ezt írják: „Az iratok tanulmányozása során a könyv szerzői [...] arra jutottak, hogy ha az ellentmondásokat nem egyenként, egymástól elszigetelve, hanem összefüggéseiben szemléljük, akkor úgy tűnik, hogy a nyomozóhatóság, az ügyészség és a bíróság esetlegesnek tűnő tévedései nagyon is egy irányba mutatnak.” „...korántsem csupán a nyomozás kezdetlegességéből adódó hibákkal, a nyomozó szervek hanyagságával, esetleg a nyugatra szökött felkelők azonosításának lehetetlenségével magyarázhatjuk, hanem az adatok tudatos összekeverésére, kódósításra, személyek, események homályban hagyására irányult a rendőrség erőfeszítése, a tisztázás elemi szándéka nélkül. Könyvünkben ezt az állítást igyekszünk bizonyítani.”
- 5 25–26. o.
- 6 16–17. o.
- 7 „...a beismerő vallomásokon kívül nem akadt olyan bizonyíték, amely minden kétséget kizáróan bizonyította volna a gyilkosságot.” 46. o.
- 8 49. o.
- 9 A 61. oldalon a szerzők idézik is Gönczi vallomását. Ezt követően vitatják az én állításomat, miszerint a szovjetek vele szemben elkövetett brutalitásának

„semmi köze nem volt a vallomás kikényszerítéséhez”. (Tóth Ilona. In: *Mítoszok helyett – 1956*. Noran, 2003 [a továbbiakban: Eörsi 2003], 229. o.) A 64. o.-on ezt írják: „Mint láttuk [...] egyértelműen cáfolható Eörsi állítása...” De nem „láttunk” egyetlen érvet sem, amely ezt cáfolni próbálta volna. Egyébként pedig, ha Gönczi ezt vallotta, nyilván arról is beszámolt volna, ha a vizsgálat alatt fizikai nyomást gyakoroltak volna rá.

- 10 Az '56-os perekben csak az 1960–61-es Hercegh Benjámint és társait perében láttam utalásokat tudatmódosító gyógyszerekről. (Ezt említik a szerzők is Tulipán Évára hivatkozva, 490. o.) Az utalás itt arra vonatkozott, hogy ilyen gyógyszerrel beszédesebbé akarták tenni a gyanúsítottat.

- 11 64. o.
- 12 Jobbágyi Gábor: *Néma talp*. Kairosz, 2006.
- 13 60. o.
- 14 31., 64. o. Minden bizonnyal (ahogy vallotta, és ahogy többen is állítják) Tóth Ilonát a börtönben mardosta a lelkiismerete, ezért tett feltáró jellegű vallomásokat.
- 15 Pl. a szerzőpáros idézi a 24–25. oldalon Kardost, ahogy megbírálja a népbírákat, és ezen keresztül a kíméletlen ítélkezést. Nyilvánvalóan nem maradt volna el a retorzió, ha a hatóság erről tudomást szerez.
- 16 Kivégzés hamis tényállítás alapján. *Magyar Nemzet*, 2007. IV. 18., 5. o. M. Kiss még hozzáteszi: „Sok kínzásra utaló tény állapítható meg.”
- 17 493. o. és másutt.
- 18 BFL 164/57.
- 19 Pl.: „>Gyöngyösi [...] folyton az árulókkal foglalkozott. Dühösen mondtam neki: hagyd már az árulókat, kapsz majd te is egy evipánt, és lehetsz még áruló« – áll Tóth Ilona egyik vallomásában. [...] Az Evipán a korban jól ismert fájdalomcsillapító és tudatmódosító gyógyszer volt. [...] ...vajon miért szötte bele Tóth Ilona a vallomásába ezt a részt? Mi célja volt vele, esetleg mit akart üzeni?” 65. o. A 357–358. o.-on ugyanezt a momentumot ismétlik a szerzők, de ezzel a gondolattal fejezik be: „Vajon eleve elvetendő-e a feltételezés, hogy így akart az orvosi végzettségű lány üzeni, hogy miként manipulálták a tudatát a rendőrségen?”
- 20 Egyébként is kifogásolható, hogy e kötetben folytatódik az a diszkriminatív hagyomány, hogy Tóth Ilona vádlott-, tettes- és sorstársai, Gyöngyösi Miklós

- és Gönczi Ferenc tragikuma teljes mértékben alárendelődik Tóth Ilona tragikumának.
- 21 A hiányosságok felsorolása főleg a 35–67. és a 461–494. o.-on olvasható.
- 22 E kötetben is számos elírás található, pedig a szerzők nyilván precizításra törekedtek. Íme, csak azok, amelyek e témával foglalkozó kötetemmel kapcsolatosak: 23. o. *A Mítoszok helyett – 1956* nem 2001-ben, hanem 2003-ban jelent meg; a 65. o.-n lévő idézet – állításukkal ellentétben – nem található meg a kötetem 226. oldalán (úgy emlékszem, másutt sem); 256. o. Állításukkal ellentétben én nem írtam, hogy születési helyként Tompa község szerepelt Kollár István személyi igazolványában, hanem azt, hogy a *Febér* könyvben Kelebia szerepel (Eörsi 253. o.); A 267. o.-on rosszul idéztek: „...a tényfeltáró újságírás nem építhet.” Ehelyett: „...a tényfeltáró történetírás nem építhet.” (Eörsi 241. o.)
- 23 281–288. o.
- 24 39. o.
- 25 100. o. L. még 105. o.
- 26 101. o.
- 27 39. o.
- 28 45. o. A 222. o.-on, Polgár Erzsébet két tanúvallomlásának ismertetése után ezt írták: „A két jegyzőkönyv között figyelemre méltó különbségek fedezhetők fel. Polgár Erzsébet az első alkalommal pontosan meghatározta a Kollárral történő találkozás időpontját: 18. délután 5 óra. A második alkalommal már csak körülbelül tudta behatárolni a napot: 16-18-a körül.” Vannak olyan felvetések is, amelyekre könnyen megadható a válasz. Pl. „...felettből különös, hogy [...] a lány [Polgár Erzsébet] ahelyett, hogy követelte volna a találkozást Kollárral, hazament, sorsára hagyván udvarlóját” – írják. Előzőleg viszont többször is említették, hogy Polgárt Kollár elfogói életveszélyesen megfenyegették.
- 29 216–246. o.
- 30 45. o.
- 31 *Hiányzó lapok 1956 történetéből*. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Vjacseszlav Szereda és Alekszandr Sztikalin. Bp., Móra Kiadó, 1993, 182. o.
- 32 Dudás József a forradalomban. In: Eörsi 2003, 107–197. o.
- 33 M. Kiss Sándor: Tóth Ilona tragikuma. *Magyar Nemzet*, 2002. IV. 27.
- 34 40–43., 251., 257–261., 265., 322–328. o.
- 35 98–99. o.
- 36 263–264. o.
- 37 262., 269., 315. o.
- 38 64–65. o.
- 39 53. o.
- 40 132–134. o. A 420. o.-on látható, hogy az Élünk mindkét szerkesztője az igaztalan vádaktól védte Tóthot, a manipulációelméletet ezek a vallomások is cáfolják. Gáli: „Ábrázatomra van írva származásom, soha nem hallottam Tóth Ilonától antiszemita megnyilvánulást.”
- 41 94–95. o.
- 42 9. o.
- 43 163–170. o.
- 44 320. o.
- 45 29–30. o.
- 46 32. o.
- 47 152. o.
- 48 20–24. o. A szerzőpáros ezt idézi is a kötetemből (Eörsi 244–245. o.): „...Dávid Ibolyáék és bértollnokaik ketts játékot űztek. Miközben azt hirdették, hogy az egész Kollár-ügy egy kiagyalt fikció, 2000-ben parlamenti többségükkel megalkották a törvényt, amelynek alapján a forradalom utáni köztörvényes bűncselekményekben elítéltek mentesítését készítették elő.” A szerzőknek igazuk van abban, hogy a „Lex Tóth Ilonát 92%-os többséggel – tehát jelentős baloldali ellenzéki támogatással – fogadta el az országgyűlés”. De vélekedésükkel ellentétben mégsem volt hamis az állításom, mivel nemcsak a számszaki szempontok számítanak. Abban a hazaáruló légkörben ugyanis a szocialista és liberális képviselők többsége nem volt annyira bátor, hogy e számukra kevésbé fontos kérdésben konfrontálódjanak a jobboldali kormánytöbbséggel.
- Néhány vitás – de a Kollár-üggyel nem összefüggő – momentumot még megemlítek. Azt írtam a kötetemben (Eörsi 226. o.), hogy nem tartom valószínűnek azt a rendszerváltás óta elterjedt állítást, miszerint Tóth Ilona vallásos lett volna, s ezt azzal indokoltam, hogy ennek semmi nyoma a levéltári forrásokban. A szerzőpáros ezt vallásos neveltetésével, konfirmációs

bizonyítványával cáfolja. Ennél erősebb ellenérv az, hogy Kardos János ügyvéd visszaemlékezése is a vallássságát támasztja alá (70. o., ezt én nem láttam). Mégis maradt ok arra, hogy kételkedjünk. Tóth többek között ezt mondta az utolsó szó jogán: „Legszívesebben Lenin műveit olvastam.” Ezt írta kegyelmi beadványában: „Édesanyám rövidesen MKP-, majd MDP-tag lett. Együtt olvastuk Lenin műveit, tanulunk és dolgoztunk. Bízunk a jövőben.” Tévedés lenne azt gondolni, hogy Tóth taktikázott, jó pontokat akart szerezni. Angyal Istvánhoz hasonlóan önmaga előtt is tisztázni akarta a tényeket, saját szerepét, voltaképpen ez nyomon követhető az összes vallomásaiban.

„[Kardos Jánosnak, Tóth Ilona ügyvédjének] hamarosan akadt egy hű társa, aki ugyanolyan kétségbeesetten próbálkozott Tóth Ilona megmentésén, de hatalma, befolyása nem volt hozzá: az akkor maga is inkább fogoly Kádár János. Természetes is, hogy nem tudták Tóth Ilona életét megmenteni, mert Magyarországon nem kisebb ember volt az igazságszolgáltatás királya, mint a hol hóhér, hol külügyminiszter fenevad, a harmincas évek sztálinista vérebe: Visinszkij. Ő pedig eldöntötte, hogy Tóth Ilonának pusztulnia kell...” – idézett Obersovszky Gyula egy neki küldött levelet. (Kardos János fiának levele. Obersovszky Gyula: *Tóth Ilona, a magyar Jeanne d'Arc*. Bp., Codex Print, 1999, 103. o.) A fentieket a szerzőpáros elképzelhetőnek tartja. (17. o.)

49 194. o.

50 Eörsi 198–257. o.; Tóth Ilona. A valóság és a mítosz. *Beszélő*, 2002. június, 82–96. o.

51 Ld. még Eörsi 235–243. o.

52 Eörsi 239. o. Ugyanitt lábjegyzetben hozzáfűztem: „Tiszta lelkiismerettel én csak a budapesti perekről állíthatom ezt, mivel vidékieket eddig még egyáltalán nem kutattam. Zinner Tibor jogtörténész ezt mondta: »Én nem találkoztam még olyan '56 utáni perrel, amely klasszikus értelemben koncepció lett volna.« (Személyes közlés, 2003.)”

53 396. o.

54 *Interjú Molnár Józseffel*. Készítette Gyenes Pál 1992-ben. 1956-os Intézet, OHA, 429. sz. A Kollár-ügyben Molnár a legfontosabb tanú.

55 Gáli még letartóztatása előtt beszélt a Kollár-ügyről

feleségének és barátainak, köztük Eörsi Istvánnak. A börtönben pedig többek között Homola Lászlónak mondta el a történetet (*Interjú Homola Lászlóval*. Készítette Nagy Gyula, 1989-ben. 1956-os Intézet, 211. sz.).

56 *Interjú Obersovszky Gyulával*. Készítette F. Havas Gábor, 1986–87-ben. 1956-os Intézet, OHA, 96. sz.

57 *Interjú Bagó Gyulával*. Készítette Gyenes Pál 1992-ben. 1956-os Intézet, OHA, 375. sz.

58 *Interjú Lichtenstein Sándorral*. Készítette Krassó György 1979-ben. 1956-os Intézet, OHA, 121. sz.

59 *Interjú Krassó Györggyel*. Készítette Pallai Péter 1985-ben. 1956-os Intézet, OHA, 651. sz.

60 Eörsi István: *Emlékezés a régi szép időkre*. Noran, 2006. A Kiss–M. Kiss szerzőpáros a 18–19. o.-on arról ír, hogy a közvélemény 1989 előtt is megosztott volt a Kollár-ügy igazságtartalmát illetően. A szerzőpáros ennek igazolására Eörsi István e művét idézte – helytelenül, mivel Eörsi sosem vonta kétségbe a Kollár-ügy igazságtartalmát, hanem a spiclik likvidálásának morális kérdését mutatta be.

61 296. o.

62 A Tóth Ferencnére állított ügynök jelentése (Tóth Ferencné és tsi. ÁBTL V-144984).

63 Tóth Ferenc 1990-es beadványa a Legfelsőbb Bírósághoz. BFL 164/57.